

Orta Asya Türk Sanatından İzlerle Harran'dan Pişmiş Toprak İnsan Heykelcikleri
Terracotta Human Figurines from Harran with Traces of Central Asian
Turkish Art

Sevcan ÖLÇER*

Özet

Pişmiş topraktan heykelcikler genellikle insan ve hayvan gibi canlı varlıkları tasvir eden üç boyutlu küçük sanatsal objelerdir. Tarihsel süreç içinde heykelcik yapma geleneği daima var olmuş, insanın olduğu her yerde bazen mitolojik temaları ve dini ritüelleri temsil etmiş, bazen dekoratif işlevler üstlenmiş, bazen de oyuncak olarak kullanılmıştır. İnsanlık tarihi kadar eski olduğu bilinen, İlk Çağ uygarlıklarından başlayarak günümüze dek gelişme gösteren heykelciklere çeşitli inançlara sahip toplumlarda rastlanmaktadır. İslam inancında ve İslam sanatı çevresinde ise canlı varlıkların, hayvanların ve özellikle insan tasvirlerinin yapılmasından kaçınılmış olduğu tezahür etmiştir. Ancak, İslam inancında figürlü anlatımın yasak olduğu düşüncesinin aksine, İslami dönemlere ait insan ve hayvan heykelcikleri veya figürlü tasarımlara sahip çeşitli eserlerin olduğu da bilinmektedir. Arkeolojik kazılar sayesinde her geçen gün sayıları artarak devam eden bu türden buluntular Orta Asya Türk Sanatı geleneğine bağlanabilmektedir.

Bu çalışmada Anadolu'nun güneydoğusunda yer alan ve Türk-İslam Sanatları açısından oldukça önemli veriler sağlayan Harran'da bulunmuş pişmiş toprak insan heykelcikleri değerlendirilmiştir. Yıllardır Harran'da süregelen kazı çalışmalarıyla gün yüzüne çıkarılan ve ilk defa bilim dünyasına tanıtılan pişmiş topraktan insan heykelcikleri, estetik değerleriyle niceliksel karakterleri değişkenlik gösteren gizemli ve ilginç eserlerdir. Bu heykelcikler üretim teknikleri, temel tasarım ve süsleme özellikleri, işlevleri ve heykelciklere yüklenen anlamlar göz önünde bulundurularak farklı yönleriyle ele alınmıştır. Yerel etkilerle birlikte Orta Asya Türk Sanatı'ndan izler taşıdığı anlaşılan Harran pişmiş toprak insan heykelciklerinin XI - XIII. yüzyıllar arasında Harran'da hüküm süren Selçuklu, Zengi veya Eyyubi dönemlerine ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu açılardan Selçuklu-Eyyubi seramik sanatındaki bilgi eksikliklerinin giderilmesinin yanı sıra dönemin kültürel yaşamı, gelenekleri, sosyal ilişkileri ve inançları konusunda faydalı bilgiler sunması açısından son derece önemlidir.

Anahtar Kelimeler: *Harran, Selçuklu-Eyyubi Dönemi, Orta Asya Sanatı, Pişmiş Toprak Heykelcikler, İnsan Heykelcikleri*

* Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Şanlıurfa/Türkiye. sevcanolcer@harran.edu.tr; ssevcanture@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6351-0954

Abstract

Terracotta figurines are usually small three-dimensional artistic objects depicting living beings such as humans and animals. The tradition of making figurines has always existed throughout history, and wherever humans exist, they have sometimes represented mythological themes and religious rituals, sometimes undertaken decorative functions, and sometimes been used as toys. Known to be as old as human history, figurines that have developed from the early civilizations to the rotten are encountered in societies with various beliefs. In the Islamic faith and within the framework of Islamic art, there was a manifestation of avoiding depictions of living beings, animals, and especially humans. However, unlike those to whom figurative expression is forbidden in the Islamic faith, it is also known that there are human and animal figurines or various products with figurative designs belonging to Islamic periods. Thanks to archaeological excavations, the increasing number of such findings produced every day can be linked to the Central Asian Turkish Art activity.

In this study, terracotta human figurines found in Harran, located in the southeast of Anatolia and providing very important data in terms of Turkish-Islamic Arts, were evaluated. Terracotta human figurines, which were unearthed during the excavations that have been ongoing in Harran for years and introduced to the scientific world for the first time, are mysterious and interesting works with varying quantitative characters and aesthetic values. These figurines were examined from different aspects by considering their production techniques, basic design and ornamentation features, functions and the meanings attributed to the figurines. It is understood that the Harran terracotta human figurines, which are understood to carry traces of Central Asian Turkish Art together with local influences, belong to the Seljuk, Zengid or Ayyubid periods that reigned in Harran between the 11th and 13th centuries. In these respects, it is extremely important in terms of eliminating the lack of information in Seljuk- Ayyubid ceramic art and providing useful information about the cultural life, traditions, social relations and beliefs of the period.

Keywords: *Harran, Seljuk-Ayyubid Period, Central Asian Art, Terracotta Figurines, Human Figurines*

GİRİŞ

Çeşitli kültür çevrelerinden beslenen ve pek çok medeniyete beşiklik eden Anadolu toprakları, hem Orta Asya'dan getirdiği temel kültürel birikimleri, hem de bütünleştiği Ön Asya, İslâm, İran ve Mezopotamya Sanatlarına ait unsurları bünyesinde barındırmaktadır. İslam öncesi ve sonrasındaki dönemlerde dünya uygarlığına ve kültürüne tesir etmiş Anadolu Türk Sanatı-özellikle son yıllarda-Türk Sanatının dekoratif özelliklerinin tartışıldığı ve figürlü süslemelerin ikonografik kaynaklarının araştırıldığı çalışmalara konu olmaktadır. Bununla birlikte figürlerin tam olarak sınıflandırılmayışı ve hangi kültüre ait olduğunun bilinmeyişi bu türden eserler hakkındaki bilgilerimizin eksik kalmasına yol açmaktadır. Özellikle İslam'da tasvir yasağı düşüncesine bağlı bir anlayıştan da kaynaklanan bu durum, İslami döneme ait figürin veya heykelciklerle ilgili araştırmaların son derece sığ kalmasına neden olmuştur. Oysa Türk İslam sanatlarında figür tasarımı veya heykelcik yapma geleneğine bakıldığında erken dönemlerden itibaren figüratif anlatımın olduğu göze çarpmaktadır. Bu nedenle İslami dönem heykelciklerinin de başlı başına irdelenmesi, tanımlanması ve işlevlendirilmesi gereklidir.

İslam sanatında figürlü süslemelerin en erken örnekleri VIII. yüzyıl Emevi dönemine ait Kasr'ül Hayr el Garbi ve Hırbet'ül Mefcer saraylarında bulunmaktadır. Buradaki heykeller ve Abbasi dönemine ait Kuseyr Amra ve Cevsekü'l Hakani saraylarındaki kadın freskoları figür kullanımı bakımından son derece dikkat çekicidir (Bulut 2000: s. 21; Sayın Alsan 2019: s. 287-311). Bu figürler özellikle Antik Dönem, Erken Hıristiyan ve Sasani sanatı etkisindedir. IX. yüzyılda Abbasiler "Orta Asya" üslubunun önemli motiflerini sanatta uyarlamaya başlamışlardır². Abbasi döneminde başlayan Arap-Türk münasebetleri sonucunda Mâverâunnehir ve Horasan yöresindeki Türkler, XI. yüzyılın ortalarından itibaren batıya doğru akınlar yaparak Anadolu içlerine kadar ulaşmayı başarmışlardır. Böylece Orta Asya ve İran- İslâm kökenli yarı göçebe veya yerleşik toplumlar, farklı dinsel ve etnik unsurlarla birlikte Anadolu'nun Türkleşme-İslâmlaşma sürecini başlatmıştır. Bu dönemden itibaren farklı zaman ve mekân kesitlerinde Orta Asya sitilinin ağır bastığı görülmektedir. Türkler Orta Asya'dan getirdikleri çeşitli gelenekleri ve sanatları Anadolu'da var olan binlerce yıllık kültür çevreleriyle harmanlamış ve pek çok eser ortaya koymuşlardır (Öney 1970: s. 187-191). Ancak, İslamiyet'i kabul etmelerine rağmen Şaman inancına ait kültür ve gelenekleri her zaman korumaya devam etmişlerdir. Özellikle Selçuklu döneminde ciddi bir atılım yapan figürlü tasvirlerin Şamanizm inancından beslendiği iyi bilinmektedir. Şamanizm, totemizm ve astrolojiden ilham alan bu figürleri Selçuklulara ait sanat eserlerinde izlemek mümkündür.

Hayvan figürleriyle sembolleşen Türk sanatına dair çeşitli düşünceler Avrasya Hayvan Üslubu ve Orta Asya 12 Hayvanlı Takvim sistemi ile somutlaşmıştır (Bilici 1983: s. 19-27; Yılmaz 2017: s. 688). Selçuklu, Artuklu ve Eyyubi dönemlerinde yoğunlaşan figürler çini ve seramiklerde, maden eserlerde, taş ve alçı kabartmalarda kullanılmıştır. Özellikle köprülerde, kalelerde, kervansaray, medrese ve türbelerde de kullanılan figürlerin buldukları yapıyı ve burada yaşayan insanları koruyacağına inanılmıştır (Bilici 1983: s. 25; Baş 2006: s. 286-287). Orta Asya'da ve Anadolu Selçuklu döneminin sonuna kadar yayılım gösteren insan ve hayvan figürleri, Anadolu Beylikleri döneminde azalarak Osmanlı döneminde son bulmuştur. Ancak, el sanatları alanlarında geleneğin izi sürülerek hayvan üslubundaki çeşitli süslemelerle günümüze dek yaşatılmıştır (Yılmaz 2017: s. 686).

² Abbasiler'den itibaren (IX. Yüzyıl) izlenen "Orta Asya Türk Sanatı" etkileri Abbasiler, Samanoğulları, Tolunoğulları, Karahanlılar, Gazneliler, Fatimiler, Eyyubiler ile İran, Suriye ve Anadolu Selçukluları'nda görülmektedir.

Harran Tarihi ve Kazı Geçmişine Kısa Bir Bakış

Tarih, inanç, bilim ve ticaret şehri Harran, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en önemli kentlerinden birisi olan Şanlıurfa'nın 44 km güneyinde, Harran Ovası'nın ortasında yer almaktadır. "Bereketli Hilal", "Mezopotamya" ve "El-Cezire" olarak adlandırılan bölgelerin merkezinde ve Cullap ile Daysan nehirleri arasında bulunan kent, etrafı 4 km uzunluğundaki şehir surlarıyla çevrilidir. Elips benzeri bir plana sahip olan kentin surları üzerinde çevredeki antik kentlerin yönlerine bakan altı kapısı bulunmaktadır (Önal 2023: s. 251). Merkezde Höyük, höyüğün kuzeyinde Ulu Cami, çarşı, hamam, medrese ve çeşitli yapılar ile güneydoğuda bir İç Kale yer almaktadır.

İslamiyet'ten önce bu topraklarda Sümer, Akkad, Assur, Yeni Babil, Akhamenid, Yunan, Roma ve Bizans uygarlıkları, İslami dönemde ise; Emevi, Abbasi, Nümevri, Selçuklu, Zengi ve Eyyubiler hâkimiyet kurmuştur. 1260 ve 1272 yılları arasındaki Moğol istilaları sonrasında terk edilen kent, 1400'lü yıllarda Memlûkler'in egemenliğine girmiş ve 1517 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanmıştır (Şeşen 1996: s. 28-29).

Harran, Kuzey Mezopotamya-Akdeniz, Mezopotamya-Anadolu arasındaki ticari keravan yollarının geçtiği stratejik bir noktada bulunmaktadır (Özfirat 2005: s. 21-23). Orta Çağ'da önemli bir merkez olduğu kadar Eski Çağlarda da oldukça önemlidir. Eski Çağ'da özellikle Ay Tanrısı Sin Tapınağı'nın burada olması açısından ünlenmiştir (Gündüz 1995: s. 80-96; 2005: s. 31). Ayrıca Yeni Asur Krallığı'na başkentlik etmiş, "Harran Şarri" yani "Kral Yolu" olarak bilinen yolla ön plana çıkmıştır. Orta Çağ'da yine Diyar-ı Mudar'ın merkez şehri olmuş, Emevi Devleti'ne başkentlik yapmış ve en parlak devrini Eyyubiler zamanında yaşamıştır. Ayrıca, "Harran Okulu" ekolüyle çeşitli bilim insanlarının yetiştiği bir yer olarak evrenselliğe ulaşmıştır (Avcı 1995: s. 107-148; Gündüz 2005: s. 33-35).

Harran'daki ilk kazı çalışmaları 1950'li yıllarda başlamıştır. Seton Lloyd ve Willam Brice Harran Höyük, Harran Ulu Cami çevresi ve Harran İç Kale'de çeşitli araştırmalar yapmışlardır (Lloyd ve Brice 1951: s. 77-111; Rice 1957: s. 468). Buralarda genellikle Orta Çağ tabakalarına ulaşmakla birlikte Erken Tunç Çağı tabakalarına da ulaşmışlardır (Prag 1970: s. 78-91). 1983 yılında sistemli olarak ilk kazı çalışmalarına Nurettin Yardımcı tarafından başlanmış ve bu çalışmalar aralıklı olarak 2013 yılına kadar sürdürülmüştür (Yardımcı 2007: s. 43-61). 2014 yılında Harran Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Mehmet Önal tarafından kazılar devralınmıştır. 2014 yılından bu yana Prof. Dr. Mehmet Önal'ın başkanlığında gerçekleştirilen kazı, restorasyon ve çevre düzenleme çalışmalarında çeşitli mimari yapılar, taş, pişmiş toprak, cam ve madeni eserler açığa çıkarılmıştır (Önal 2023: s. 249-279).

Harran Höyük'te çoğunlukla evler, bu evlere ait çeşitli odalar ve avlular, sokaklar, su kuyuları ve un değirmenleri bulunmaktadır (Yardımcı 2007: s. 1-127). Höyüğün kuzeyinde Türkiye'nin en anıtsal camilerinden biri olan ve Emevi Dönemi'nde inşa edilmiş Harran Ulu Cami yer almaktadır (Sachau 1883: s. 22; Aslan 2021: 55-72). 2023 yılındaki Kahramanmaraş merkezli depremlerden sonra hasar alan camide büyük çaplı bir restorasyon gerçekleştirilmiştir. Caminin doğusundaki kazı çalışmalarında çeşitli dükkânlara, bir hamam, maskem ve sakiya yapısına, umumi tuvaletlere, su kanallarına, depolara ve atölyelere rastlanmıştır (Önal 2019a: s. 325-360; 2019b: s. 299-324; Önal ve Ölçer 2023: s. 265-288). Son birkaç yıldır caminin kuzeydoğusuna doğru genişletilen çalışmalar sırasında medrese olduğu anlaşılan avlulu eyvanlı bir yapıya ve öğrenci odalarına rastlanmıştır (Önal 2023: s. 261-262). İç Kale ise üç katlı, surları, burçları, çeşitli odaları ve hamamı ile günümüze oldukça sağlam gelebilmiş bir kale saray yapısıdır. 2023 yılında yapılan

restorasyon ve kazı çalışmalarında kalenin içinde bulunan tonlarca toprak boşaltılmış ve tüm mekânlar açığa çıkarılmıştır (Önal 2023: s. 264-265). Kentteki kazılar halen Höyük, Harran Ulu Cami çevresi ile İç Kale'de devam etmektedir.

Harran Pişmiş Toprak İnsan Heykelcikleri

Harran'da pişmiş toprak eser denilince akla gelen ilk şey elbette seramiklerdir. Kazı çalışmaları sırasında çeşitli dönemlere ait sırlı ve sırsız seramikler açığa çıkarılmıştır. Halen gün yüzüne çıkarılmaya devam eden bu eserler hakkında bir takım bilimsel çalışmalar mevcuttur (Ölçer 2019: s. 419-436; 2020: s. 831-859; 2021: s. 450-463; 2022: s. 1-539). Sırsız örnekler arasında testi, ibrik, sürahi, maşrapa, derin kaplar ve sakiya kapları, kazıma ve barbutin tekniğinde küplerle kalıpla kabartma tekniğinde çeşitli testiler ve kürevi konik kaplar yer almaktadır. Sırlı seramik bakımından da oldukça zengin olan kentte, sıraltı tekniğinde ve özellikle sırüstü (lüster) tekniğinde çok sayıda eser ele geçmiştir. Bunlar dışında tek renk sırlı kaplar ve kandiller de bulunmaktadır. Yakın bir zamanda bilim dünyasına tanıtılacak olan pişmiş toprak kandiller çok disiplinli olarak araştırılmaktadır. Üretime ait veriler olarak kalıplar ve damga mühür baskılar ele geçmiştir. Henüz seramik fırınlarına rastlanmamış ancak, önümüzdeki yıllarda yapılacak olan çalışmalarla fırınlara veya üretimi destekleyici yeni buluntulara ulaşılabilecektir.

Genellikle teknolojik ve tipolojik bir gruplandırma altında incelenen heykelcikler; yoğunlukları, yapısal özellikleri, üretim ve kullanım amaçları, zaman içindeki değişimleri ve dağılımlarının anlaşılması açısından önemli buluntulardır (Çetin 2012: s. 26). Arkeolojide bu türden buluntuların üretim aşamaları ve çeşitli özelliklerine göre başlı başına ele alınarak değerlendirilmeleri gereklidir. Bu konuda araştırmacılar tarafından pek çok fikir ortaya atılmakla birlikte ortak bir noktada buluşulamamıştır (Insoll 2017: s. 5). Arkeolojik kazı çalışmalarında ele geçen bazı figürin örnekleri belirlenmiş bir ibadet alanında kült heykelciği olarak veya kötü ruhları uzaklaştırmak için kullanılmaktadır (Merker 2000: s. 236). Ancak, bunlar aynı zamanda evlerde dekoratif amaçlı kullanılmış objeler veya çocuklara ait oyuncaklardır. Bu anlamda heykelciklerin işlevsel amaçlarının belirlenmesinde arkeolojik kazılardaki buluntu yerleri ve bağlı oldukları kontekt oldukça önemlidir (Çokay Kepçe ve Özden Gerçeker 2011; s. 12).

Harran'daki pişmiş toprak heykelciklerle ilgili ilk araştırmalar bazı arkeologlar tarafından yapılmıştır. Bu çalışmalar Harran'ın Erken ve Orta Tunç Çağı dönemine ait insan ve hayvan heykelcikleri hakkında olmuştur (Çetin 2019: s. 179-190; Mutlu 2019: s. 191-209). 1984 yılından bugüne dek Harran'da yapılan kazılarda İslam katlarına ait insan ve hayvan heykelcikleri de açığa çıkarılmıştır. Daha önce hiçbir araştırmaya konu olmayan bu heykelciklerin bir kısmı oyuncak veya biblo, diğer kısmı seramik kaplara ait tutamak veya akıtacaklardan oluşmaktadır. Çoğunlukla sırsız veya tek renk sırlı olan örnekler farklı işlevlere sahiptir ve elde biçimlendirilmiş basit üretimlerdir.

³ 1001 - Cumhuriyetimizin 100. Yılı Özel Çağrısı kapsamında TÜBİTAK'a sunulan "323K251" numaralı ve "Harran Kazılarına Ait Pişmiş Toprak Kandillerin (M.S. 7-13. Yüzyıllar) Çok Disiplinli Olarak Araştırılması" başlıklı proje devam etmektedir.

⁴ Harran Kazıları'nda bulunan İslami Dönem pişmiş toprak eserler üzerinde çalışma yapabilmem için her türlü desteği veren kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet Önal'a ve heykelciklerin dijital çizimlerini gerçekleştiren sevgili Rahime Selim'e çok teşekkür ederim.

⁵ Harran'da bulunan pişmiş toprak hayvan heykelcikleri, 17-24 Kasım 2024 tarihinde İtalya'nın Ravenna ve Faenza kentlerinde gerçekleştirilen *XIV. Uluslararası Orta Çağ ve Modern Akdeniz Dünyası Seramik Kongresi*'nde (XIV International Congress Of The Association For Medieval And Modern Ceramics In Mediterranean Sea) "Terracotta Animal Figurines From Harran" başlığında sunulmuştur ve bildiri sonuçlarının yayınlanacağı kitap için hazırlanmaktadır.

Harran'da İslami dönemlere ait pişmiş topraktan sırsız beş insan heykelciği ele geçmiştir (Kat. No. 1-5). Bunlar dışında seramik kaplar veya biblolara ait yalnızca iki tane firuze sırlı insan başı (veya mask) parçası bulunmuştur (Kat. No. 6-7). İnsan heykelcikleri sayıca az olduğundan kapsamlı bir tipolojiye olanak sağlayamamaktadır. Bu nedenle yapısal özelliklerine göre katalog kısmında kabaca sıralanmış ve Harran Kazılarının ortaya koyduğu veriler doğrultusunda incelenmiştir.

Ele geçen sırsız beş insan heykelciğinden ikisi 1985 yılında ve biri 2014 yılında Harran Höyük'te yapılan kazı çalışmalarından ele geçmiştir. 1985 yılında bulunan heykelcikler höyüğün doğusunda bulunan ve C sondajı olarak adlandırılan 10x10 m. ebatlarındaki açmalardan elde edilmiştir. Bunlardan biri 36 CC, diğeri 36 GG açmasındaki I. kat olarak adlandırılan İslam kültür tabakası içinden gelmiştir (Kat. No. 2-3). Bu kısım doğu-batı yönünde farklı mekânlara sahip yapı topluluklarına sahiptir. İçinde çeşitli odaları, tandırları ve su kuyuları bulunan yapıların avlulu ev veya yaşam alanları olduğu anlaşılmaktadır (Ölçer 2022: s. 19-24). Yine 1985 yılında bulunduğu bilinen, ancak yer ve kot bilgisi olmayan başka bir heykelcik muhtemelen bu açmalardan birinde tespit edilmiştir (Kat. No. 4). Benzer şekilde 2015 yılında ele geçen ancak, buluntu yeri ve katmana dair bilgileri olmayan bir heykelcik Harran Höyük'te 8F/E5 veya 8F/E6 açmasından gelmiş olmalıdır (Kat. No. 5). Höyükte, 8F/E6 açmasından 2014 yılında firuze sırlı bir süvari parçası bulunmuştur (Kat. No. 6). 2014 yılında Harran Höyük'te çalışılan bu açmalarda I. katta ele geçen seramik ve cam buluntularının İslami döneme ait olduğu anlaşılmaktadır (Ölçer 2022: s. 36-40). Bu açmalarda ev veya yaşam alanları olarak tanımlanabilen çeşitli odalarla mutfak, kiler, ahır gibi mekânlara, tandırlara ve su kuyularına rastlanmıştır. Harran İç Kale'de ise 2019 yılında 12J/8H açmasında sırsız bir insan heykelciği (Kat. No. 1) ile 2020 yılında 12J/4B açmasında firuze sırlı bir insan heykelciği parçasına rastlanmıştır (Kat. No. 7).

Sırsız heykelciklerden üçünün baş kısmı (Kat. No. 3-4-5), birinin gövdesi ve kolları (Kat. No. 1), diğerin yüzü ile kollarının bir kısmı mevcuttur (Kat. No. 2). İki örnekte kolların dirsekten yukarı doğru kıvrıldığı anlaşılmaktadır (Kat. No. 1-2). Sırsız grup içinde birbirine benzer dört heykelcik parçası benzer bir tipoloji sunabilmektedir (Kat. No. 1-4). Bunlardan üçünün yüz hatları kazıma tekniğinde belirginleştirilmiştir (Kat. No. 2-3-4). Kaşlar burunda birleşiktir, gözler ince ve uzun çizgilerle, ağızlar küçük yatay bir çizgiyle ifade edilmiştir. İki örneğin baş kısmı şapkaya benzer şekilde ön kısma doğru kıvrılmaktadır (Kat. No. 3-4). Yalnızca bir heykelcik parçası barbutin ve kazıma tekniğinin bir arada kullanıldığı farklı bir tipoloji sunmaktadır (Kat. No. 5). Bu örneğin yalnızca baş ve boyun kısmı mevcuttur. Kaşlar ve gözler barbutin tekniğinde, yanaklardaki gamzeler kısa yatay birer çizgiyle, ağız nokta şeklinde kazıma tekniğinde belirginleştirilmiştir. Figürün altında alt alta üç nokta şeklinde bir dövme (deq) yer almaktadır. Başında kazıma tekniğinde noktalarla bezeli bir başlık, boynunda nokta ve kısa çizgilerle bezeli bir kolye veya elbise yakası olduğu anlaşılan detaylar mevcuttur. Kıyafete dair diğer detaylar göğüs kısmının sağ tarafında izlenebilmektedir. Başının üzerindeki şapka yine öne ve yukarı doğru kıvrılmaktadır.

Çalışma kapsamında incelenen sırsız heykelciklerin her birinin arka yüzeyi düz bırakılmıştır. Tüme yakın olan tek bir heykelcikten yola çıkarak ortalama yüksekliklerinin 12- 13 cm civarında olduğu anlaşılmaktadır. Gövde genişlikleri ortalama 3 cm, cidar kalınlıkları ise 1,5-1,6 cm arasında değişmektedir. Tamamı pembe renkte (7.5 YR, 7/3-7/4 veya 10 YR, 7/3) gözenekli ve kireç katkılı hamurlara sahiptir ve bej renkte kil astarla astarlanmışlardır (Kat. No. 1-5).

Sırlı örneklerden biri muhtemelen bir bibloya ait süvari başı parçasıdır (Kat. No. 6). Baş ve gövdesinin bir kısmı mevcut olan heykelciğin sağ omzunda silah benzeri bir objeyi tuttuğu anlaşılmaktadır. Başında bir miğfer bulunan heykelciğin yüz hatları oldukça yüzeysel tasarlanmıştır. Elde biçimlendirildiği anlaşılan bu örnek firuze renkli sırla kaplanmıştır. Firuze sırlı diğer heykelcik parçası biblodan daha ziyade bir maskı anımsatmaktadır (Kat. No. 7). Baş ve gövdesinin bir kısmı mevcuttur. Yüz hatları oldukça yüzeysel yapılan figürün gözleri çukurlaştırılmış, burnu ve çenesi sivriltilmiştir. Başında bir şapkası bulunmaktadır. Herhangi bir kaba, bibloya veya ev modelinden birine applike edildiği arka yüzeyindeki hamur parçasından anlaşılmaktadır. Oldukça küçük boyutlarda ele geçen firuze sırlı bu örneklerin hamurları pembe (10 YR, 8/3) renkte sert ve homojen özellikler göstermektedir.

Değerlendirme

Figürinler veya heykelcikler, Prehistorik Çağ'dan bu yana buldukları siyasi, sosyal ve kültürel çerçeve bağlamında insanoğlunun değer verip kutsal olarak gördüğü varlıkları yansıtmak için meydana getirilmiş objelerdir (Higgins 1969: s. 9). Bunların genel anlamda ne ifade ettikleri zamanla değişen fonksiyonlarından dolayı oldukça karmaşıktır (Insoll 2017: s. 5). Örneğin arkeoloji müzelerindeki birçok heykelciğin bir oyuncak mı yoksa tapınılan bir nesne mi olduğu konusu halen tartışmalıdır (Onur 2010: s. 54). Bu nedenle figürinlerin kullanım amaçlarının belirlenmesinde arkeolojik kazılardaki buluntu yerleri ve bağlı oldukları kontekst oldukça önemlidir (Çokay Kepçe ve Özden Gerçeker 2011: s. 12).

Antik Çağ'da pişmiş topraktan heykelciklerin endüstriyel boyutta üretilmesi ve dağıtımı, bunların kutsal adak eşyası niteliği taşıyabileceğini göstermektedir (Merker 2000: s. 236-237). Kazılarda ele geçen bazı figürin örneklerinin evin bir bölümünde oluşturulmuş ibadet alanında kült heykelciği veya kötü ruhları uzak tutmak için bir nevi muska olarak kullanıldığını düşünülmektedir (Higgins 1969: s. 9). Bazı heykelcikler hakkında dünyevi ve ilahi varlıklar arasında aracı bir adak görevi üstlendiği, bunların işlevini tamamladıktan sonra ise kırılıp atılmalarının olası olduğu ifade edilmiştir (Hodder 2006: s. 9). Eski Çağ ve Antik Çağ'da pişmiş toprak heykelciklerin ucuz maliyetli olduğundan emniyeti, sağlığı ve bereketi koruma amaçlı üretilmiş olduğuna; insanı koruyan, karanlığı yok edip aydınlığın ve iyiliğin ışığını yaydıklarına inanılmıştır (Hodder 2006: s. 9-10). Ayrıca Magna-Mater (Büyük Ana Tanrıça) kültünü temsil ettikleri (Özgüç 1943: s. 66), mezarlarda bulunanlar için ruhani dünya ile ilişkili oldukları (Higgins 1969: s. 9), ev-ocak kültüründe kullanıldıkları, evin, ailenin koruyucu tanrı ve tanrıçaları oldukları yönünde fikirler ortaya atılmıştır (Özgüç 1943: s. 66). Dini ve mezar kullanımları dışında tiyatral masklar, oyuncaklar, kap-kacak, kandiller ve mimari unsurlara applike edilmiş figürinler, insan ve hayvan formlu kaplar veya buhurdanlıklar da heykelcik sınıflamasına dâhil olup, estetik, dekoratif ve gündelik amaçlarla kullanılmışlardır (Çokay Kepçe ve Özden Gerçeker 2011: s. 15).

Orta Asya Türk Sanatında ise çeşitli anlamlar ifade eden heykelcik veya figürlü plastik süslemeler, Anadolu toprakları üzerinde farklı sanat üsluplarının etkileşim içinde oldukları bir zenginlik sunmaktadır. Bu zenginlik içinde Türk Sanatı ve Mimarisi, hem Orta Asya'dan aldığı kök değerler, bu değerler arasına kattığı Ön Asya, İslâm, İran ve Mezopotamya kültürlerine ait özellikler, hem de Anadolu'da mevcut bulunan Yunan ve Roma kültürlerine özgü unsurlarla bütünleşerek ayrıcalıklı bir yere sahip olmuştur (Saz 2021: s. 34). Figür betimlemeleri hakkında Kur'an'da açıkça yasak bulunmamasına rağmen, VIII.

yüzyıl Bizans'ında ikonoklazma hareketinde olduğu gibi, VII. ve VIII. yüzyıllarda İslam dininde figürlü anlatımlara karşıt olan birçok anlayış ortaya çıkmış ve yasaklanması yönünde bir eğilim meydana gelmiştir. Yine de Selçuklu hâkimiyeti sonrasında İslam kültüründe tasvir alanında olumlu yönde ciddi bir atılım yapılmıştır. Önceleri saray duvarları içinde yer alan tasvirler, sınırlı ve belli bir izleyici kitlesi tarafından paylaşılırken, Selçuklularla birlikte tasvir bir anda dış dünyaya açık hale gelmiş ve bulunduğu kültürel ortamda toplum tarafından benimsenmiştir.

İnsan figürlerinin İslam süsleme sanatlarına Orta Asya resim geleneğinden aktarıldığı günümüze gelen örneklerden anlaşılmaktadır. Orta Asya'da insan ve hayvan tasvirleri daha çok sembolik gayelerle işlenmiştir. Bu figürlerin asıl ilham kaynağı ise Şaman kültürü, totemizm ve astroloji olmuştur. İran, Hint ve Çin etkili Türk kültür ortamında insan figürünün üslupsal ve anatomik özellikleri de böylece şekillenmiştir. Anadolu'da Beyşehir Kubad Abad Saray'ı çinilerinde, Konya Kalesi'nde, Karatay Han'da, Susuz Han'da, Niğde Hüdavent Hatun Türbesi'nde, Erzurum Emir Saltuk Kümbeti'nde, Erzurum Çifte Minareli Medrese'de, Amasya Bimarhanesi'nde, Afşin Ashab-ı Keyf Ribat'ı cephesinde, Diyarbakır Kalesi, Cizre Köprüsü ve Artuklular'a ait pek çok mimari yapıda insan figürleri kullanılmıştır.

Pişmiş topraktan veya fritli hamurdan yapılan heykelciklerin Abbasi, Aglebi, Fatımi ve Eyyubi dönemi sanatlarında örnekleri olduğu bilinmektedir. VIII. ve IX. yüzyılda Mısır veya Suriye'de insanları ve hayvanları tasvir eden çeşitli malzemelerden yapılan heykelciklere sıklıkla rastlanmaktadır. İnsan figürlü biblolar IX. yüzyılda Çin'den deniz yoluyla Bağdat'a ithal edilmiştir (Duggan 2012: s. 66). Suriye-Rakka ve Şam'daki müzelerde sergilenen XII. yüzyıla ait atlı süvari heykelcikleri ve çok sayıda insan başı biçiminde figürlü kulp veya akıtacak parçaları günümüze ulaşmıştır. Ayrıca pek çok seramik kap üzerinde kabartma olarak görülen bu figürler, İran-Kaşan'da tespit edilen hayvan ve insan şeklinde biçimlendirilmiş sıvı kaplarına dönüşmüştür (Duggan 2012: s. 65).

Büyük Selçuklu sultanlarının saraylarında dans eden kızların ve saray görevlilerinin gerçek boyutlarda boyanmış alçı heykelleri bugün Metropolitan Müzesi, Louvre Müzesi, Victoria ve Albert Müzesi, Berlin İslam Sanat Müzesi'nde olmak üzere çeşitli kamu ve özel koleksiyonlarda bulunmaktadır. Selçuklu Dönemi'nde hayvanları, kuşları, efsanevi yaratıkları ve insanları tasvir eden heykelcikler İstanbul Türk İslam Eserleri Müzesi, Konya İnce Minareli Medrese ve Karatay Medresesi ile Berlin İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenmektedir. Bu heykelcikler, genellikle Müslüman zanaatkârlar tarafından üst düzey yönetici veya saraylı kesime hitaben, bazen de sıradan insanlar için yapılmışlar ve pazarlarda, festivallerde, şölenlerde alınıp satılmışlardır. Özellikle insan ve hayvan heykelcikleri, figürlü kabartmalar, madalyonlar, madeni eserler, satranç taşları da dâhil olmak üzere yüzyıllar boyunca İslam dünyasında hem sarayın hem de kamusal yaşamın önemli bir parçasını oluşturmuştur (Duggan 2012: s. 77).

Arkeolojik kazılarda ele geçen ve oyuncağa benzetilen pişmiş topraktan insan ve hayvan heykelciklerinin asıl işlevlerinin anlaşılmasında sıkıntılar yaşansa da bunların oyuncak oldukları konusunda fikir birliği sağlanabilmektedir. Eski dünyanın farklı uygarlıklarına ev sahipliği yapmış Ön Asya, Mezopotamya, Mısır ve Ege Havzası'nda yapılan arkeolojik kazılarda ele geçen buluntular, tarihin en erken dönemlerinden itibaren çocukların oyuncaklarla oyun oynadığını ortaya koymuştur (Özkul Fındık 2014: s. 256; Niemann ve Onur 2019: s. 56). Oyuncakların varlığı kesin olmakla birlikte, yalnızca bunların tarihlendirilmesinde ve tanımlanmasında zorluklar yaşanmaktadır (Özkul Fındık 2014:

s. 253). Türkler X. yüzyıldan başlayarak bugüne dek kilden farklı formlarda oyuncaklar yaparak çocuklarına oyun ortamı oluşturmuşlardır (Özkul Fındık 2014: s. 259). Selçuklu çağına kızırmızı kilden yapılan oyuncak türünden bibloların üretildiği bilinmektedir. Rakka'ya atfedilen, oturan hayvan figürü şeklindeki içi boş kaplardan ve oyuncak olan küçük hayvan heykelciklerinden bahsedilmektedir (Bloom 1975: s. 9-10). Anadolu'daki Orta Çağ Dönemi kazılarında ele geçen pişmiş topraktan heykelcik veya figürinlerin de genellikle oyuncak olduğu düşünülmektedir (Yalman 2005: s. 397; Demirci 2006, s. 163; Karamağaralı 2007: s. 140; Bilgi 2009: s. 52; Demirsar Arlı 2011: s. 54; 2012: s. 395; Abay ve Dedeoğlu 2012: s. 308; Özkul Fındık 2014: s. 256, 261-267; Yılmaz 2016: s. 358-368; 2017: s. 687-696; Pektaş 2019: s. 510; Ayhan 2020: s. 45-59; Aytaç 2021: s. 99; Karasu 2022: s. 181-186; Yılmazyaşar - Karasu ve Özkul Fındık 2023: s. 451).

İnsan ve hayvan biçimli oyun veya satranç taşları, oyuncaklar ve biblolar tasvir yasağı olsa bile, İslam dünyasında her zaman var olmuş ve Müslümanlar tarafından yapılmıştır. Bunlar elbette tapınma amacı güdülmeyen küçük heykelcikler şeklindedir. Ancak unutulmamalıdır ki, XI. yüzyıla ait İmam Gazali'nin (al-Ghazālī) “İhyau Ulumi'd-Din” eserinde bu heykelciklerin üretilmesi ve ticaretinin yapılması yasaklanmıştır. XIII. yüzyıla ait İbnü'l-Uhuwve'nin (İbn al- Ukhuwwa) “Hisbe Klavuzu”nda ise “Oyuncak için kullanılan ve günahkâr bir amaç için tasarlanmış olan eşyalar bir eğitim aracı olarak görülmeli ve canlı yaratıkların ve putların heykellerinden farklılaştırılmalıdır” ifadesi geçmektedir (Graves 2010: s. 68-71). Yine de çocuklar için tasarlanmış, pişmiş topraktan yapılmış insan ve hayvan heykelciklerinin Orta Çağ İran'ında ve İslam dünyasının diğer bölgelerinde üretilip ve satılmış, festivallerle ilişkilendirilmiş ve üretimlerini yasaklayan resmi yasalar çıkarılmasını gerektirecek kadar popüler olmuştur.

İslami dönemlere ait insan ve hayvan heykelciklerinin üretim yerleri hakkında genellikle Sicilya, Endülüs, Kuzey Afrika, Mısır, Horasan, Batı İran ve Afganistan coğrafyası ile İran, Suriye ve Anadolu Selçuklu çevresi verilmektedir. İslam kültürü etkisinde üretilen heykelcikler, Doğu Roma, Latin Hristiyan ve Çin üretimi heykelciklerinden ayrılan belirgin bir üslup özelliği sergilemektedir. Dolayısıyla İslami anlamlar taşıyan, kendi konu repertuarına sahip ve ayırt edilebilir bir İslami heykel geleneğinin olduğu, bu gelenek içinde Emevi, Fatımi, Abbasi ve Selçuklu figür stillerinin olduğu anlaşılabilir (Duggan 2012: s. 77).

Çalışma kapsamında incelenen sırsız ve firuze sırlı insan heykelcikleri el yapımı ve yerel olduğunu düşündüğümüz basit üretimler olmakla birlikte, özellikle Orta Asya, Kuzey Mezopotamya, Suriye ve İran'daki bazı merkezlerle etkileşim içindedir. Bunlar Harran'da var olmuş çeşitli baskın geleneklerin izinde, yerel özelliklerin yansıtılmasının yanı sıra daha çok Selçuklu-Eyyubi tesirine bağlanabilmektedir. Özellikle Harran'daki figürlü süslemeler ve pişmiş toprak heykelcikler, Harran Kazıları'ndan ele geçen çeşitli türde diğer buluntularla birlikte değerlendirildiğinde; Kuzey Mezopotamya, Kuzey Suriye coğrafisi ve siyasi ilişkilerin etkisiyle Suriye Selçukluları ve Eyyubi dönemiyle yakın özellikler göstermektedir. Bu döneme ait eserlerde, Anadolu'nun diğer bölgelerinden farklı olarak “Arap-İslam-Türk” unsurları bir arada kullanılmıştır. Kuzey Afrika, Mısır, Hicaz, Yemen ve Ortadoğu'da 1171-1462 yılları arasında hüküm süren Eyyubi döneminde ise çeşitli sanat dalları, bulunduğu yerlere göre Fatımi, Mağrip, Selçuklu, Artuklu ve Zengi üsluplarından etkilenmiştir (Beksaç 1995: s. 20). Harran'daki sırsız insan heykelcikleri (Kat. No. 1-4) arketipal örnekler olduğundan, bunların yakın veya uzak merkezlerle olan ilişkisini tam olarak kurabilmek oldukça güçtür. Bu türden belgelenmiş örnek ise yok denecek kadar az olduğundan, şimdilik yalnızca Orta Çağ'a ait bazı buluntularla bağlantı kurularak,

sırsız heykelciklerin oyuncak olma ihtimallerinden bahsedilebilmektedir. Bununla birlikte yalnızca bir örnekte Selçuklu etkisi görülebilmektedir (Kat. No. 5). Bu heykelcikte olduğu gibi iri gözlü, kalın kaşlı insan figürlerinin bütün Kuzey Mezopotamya, Fırat ve Dicle bölgesinde ve Selçuklu sanatında yaygın olduğu bilinmektedir (Tunçel 2002: s. 122).

Firuze sırlı örneklerden biri muhtemelen bir biblo parçasıdır (Kat. No. 6), Bunlar genel olarak İran-Kaşan ve Suriye-Rakka'da 1150-1200 civarında bilinçli olarak üretilmiş ve teşvik edilmiş biblo veya oyuncak heykelciklerle benzerlik göstermektedirler (Ettinhausen 1971: s. 127; Fehervari 1973: s. 235; Watson 1985: s. 119-120; Grube 1994: s. 237; Canby, Beyazit, Rugiadi ve Peacock 2016: s. 216; Gibson 2009: s. 41-45; Kadoi 2009: s. 48; Rogers 2010: s. 114; İskenderzade 2010: s. 37-409; Eravşar, Karpuz, Dıvarcı, Kuş ve Şimşek 2014: s. 266; Erdal 2017: s. 35-39; 2023: s. 1021-1031). Diğeri ise yine bir biblo, ev modeli veya seramik kap yüzeyine eklenmiş mask veya figürin parçasıdır (Kat. No. 7). Bunların benzerleri yine Orta Çağ'a ait çeşitli kazılarda açığa çıkarılmıştır (Karamağaralı ve Yazar 2007: s. 123-131; Bulut 2000: s. 30-32; Öney 1969-70: s. 195-203).

Sonuç

Arkeolojik yerleşim alanlarının ve nesnelere incelenerek yorumlanması yoluyla yapılan sistemli araştırmalar, bizlere geçmişteki insan yaşamı ve etkinliklerinin izleri ile tarihhöncesi öğeler arasındaki ilişkileri yeniden kurgulama olanağı sağlamaktadır. Heykelcikler de tarih boyunca çeşitli dönemlere ait kültürel mirasın bir parçası olmuş ve kültürlerin anlaşılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bunlar her ne için kullanılırsa kullanılsın, insanı ve insan yaşamını anlamada önemli bir yere sahip olmuştur. Heykelciklere işlevsel, teknolojik, toplumsal ve inançsal gibi çok çeşitli anlamlar yüklendiği görülmektedir. Heykelcik, biblo, kap- kacak veya oyuncaklar ister tipolojik ister anlamsal farklılıkları açısından ele alınmış olsunlar, son derece çeşitlilik gösteren kapsamlı nesnelere ve yorumlanmaları da en azından bu nesnelere kendileri kadar geniş bir kategori oluşturmaktadır.

Çalışma kapsamında değerlendirilen insan heykelciklerinin genel özellikleri açıklanarak üslup eleştirisi yapılmış, tarihsel önerilerde bulunulmuş ve etkileşim sahaları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu konuda yayınlanmış mevcut bir çalışma olmadığından, burada bazı ön tipolojik gözlemler yapılmış ve sınırlı sayıda olan insan heykelcikleri yapısal özelliklerine göre katalog kısmında açıklanmıştır.

Harran'da tespit edilen İslami Dönem insan ve hayvan heykelciklerinin etkilendikleri kültür çevreleri araştırıldığında, bunların Orta Asya'dan başlayarak Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir coğrafya üzerinde, bazen bölgesel-yerel değişikliklerle ancak kesintisiz biçimde sürdürüldüğü izlenmektedir. Özellikle XI. ve XII. yüzyıllara ait insan ve hayvan biçimli sıvı kapları, biblolar, insan ve hayvan formunda çeşitli otomatlar, satranç taşları, bunların yanı sıra alçı ve taş kabartmalarda görülen figürler hatırlatıldığında, Harran'da incelenen eserlerin Selçuklu-Eyyubi Dönemi'ne ait figürlü eserleri anımsattığı anlaşılmaktadır. Bu açılardan bir karşılaştırma yapıldığında, Harran örneklerinde Orta Asya Sanatından izler olduğu anlaşılmakta ve Selçuklu, Zengi ve Eyyubi Dönemi eserleriyle üslupsal bir ilişki olduğu kurgulanabilmektedir.

Harran örnekleri üretim yeri açısından herhangi bir merkeze atfedilecek kadar yoğunlukta değildir. Ayrıca hayvan heykelcikleri de insan heykelcikleri gibi detaylı örnekler değildir. Ancak ayırım yapılmaksızın, bu eserler Harran özelinde değerlendirildiğinde, şayet yerel üretimlerse oldukça önemli verilerdir. Bununla birlikte tasvir yasağı konusuyla ilgili olarak, bu heykelciklerin çeşitli zamanlarda kasıtlı olarak yok edildiği, hasar gördüğü

veya işlevlerinin zamanla değiştirildiği unutulmamalıdır. Çünkü bugün sahip olduğumuz sınırlı sayıdaki örnek ve İslam'da heykel sorunsalı bizi doğal olarak böyle bir sonuca götürmektedir. Öyle ki, Harran gibi birçok önemli yerleşim yerinde bu heykelciklerin varlığından bahsetmek bile oldukça güçtür.

Sonuç olarak; dönemlere ve bölgelere göre çeşitli özellikler gösteren pişmiş toprak heykelcikler, seramik kaplarla birlikte bir bütün olarak ele alındıklarında, tarihsel ve kültürel ilişkilerin belirlenmesi adına daima önemli bir rol üstlenmektedir. Bu bağlamda, Harran örnekleri Anadolu ve Anadolu dışında devam eden Türk-İslam kazılarında bulunan veya bulunacak diğer heykelcik gruplarının teknik, üslup, tarihlendirme ve dönemsel kullanım amaçlarını belirlemesi açısından faydalı olacaktır.

KATALOG

Kat. No: 1

Buluntu yılı ve yeri: 2019, Harran İç Kale, 12J/8h (3).

Ölçüler (cm): Mevcut uz.: 10; Gen.: 3 (gövde); Cidar: 1,6.

Hamur rengi: Pembe (7.5 YR, 7/3).

Tanım: Şematik biçimde işlenmiş figürün başı ve sol ayağı kırık, yüzü ve kollarının bir kısmı mevcuttur. Kolları yukarı doğru kalkık vaziyette biçimlendirilmiştir. Figürün ağzı kazıma tekniğinde küçük yatay bir çizgiyle belirginleştirilmiştir. Arka yüzeyi düz bırakılmıştır.

Kat. No: 2

Buluntu yılı ve yeri: 1985, 36 CC-1. Kat, Harran Höyük.

Ölçüler (cm): Mevcut uz.: 5.1; Gen.: 3 (gövde); Cidar:

1.5. **Hamur rengi:** Pembe (7.5 YR, 7/3).

Tanım: Baş bölgesi, gövdesi ve bacakları kırıktır. Yüzü, gövdesi ve kollarının bir kısmı mevcuttur. Kolları yukarı doğru kalkık vaziyette biçimlendirilmiştir. Kazıma tekniğinde gözleri ince ve uzun çizgilerle, ağız küçük yatay bir çizgiyle belirginleştirilmiştir. Arka yüzeyi düz bırakılmıştır.

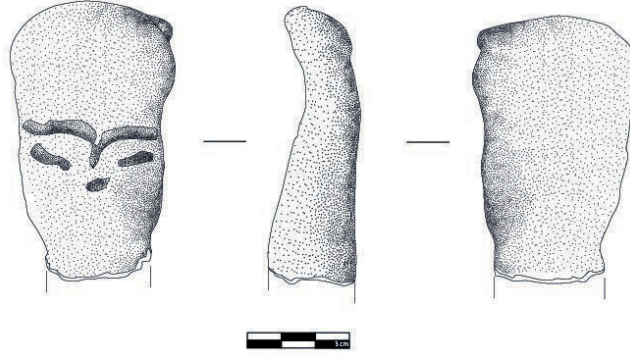
Kat. No: 3

Buluntu yeri ve tarihi: 1985, 36 GG-1. Kat, Harran Höyük.

Ölçüler (cm): Mevcut uz.: 4,5; Gen.: 3; Cidar: 1.5.

Hamur rengi: Pembe (10 YR, 7/3).

Tanım: Yalnızca baş ve boyun kısmı mevcuttur. Kazıma tekniğindeki gözleri ince ve uzun çizgilerle, ağız küçük yatay bir çizgiyle belirginleştirilmiştir. Kaşlar burunda birleşiktir. Başının üzeri şapkaya benzer şekilde ön kısma doğru kıvrılmıştır. Arka yüzeyi düz bırakılmıştır.

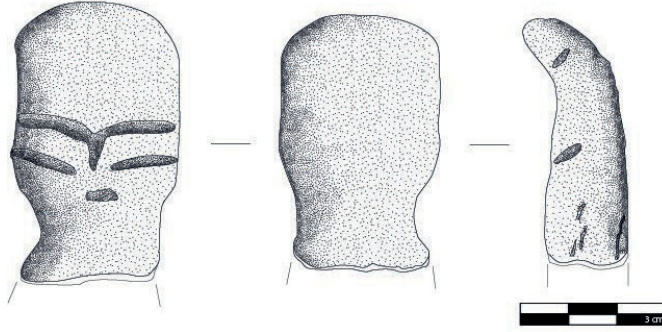
Kat. No:4

Buluntu yeri ve tarihi: 1985, bilinmiyor.

Ölçüler (cm): Mevcut uz.: 5.2; Gen.: 3; Cidar: 1.5.

Hamur rengi: Pembe (7,5 YR, 7/3).

Tanım: Yalnızca baş ve boyun kısmı mevcuttur. Kazıma tekniğinde gözleri ince ve uzun çizgilerle, ağız küçük bir çizgiyle belirginleştirilmiştir. Kaşlar burunda birleşiktir. Başının üzeri şapkaya benzer şekilde ön kısma doğru kıvrılmıştır. Arka yüzeyi düz bırakılmıştır.

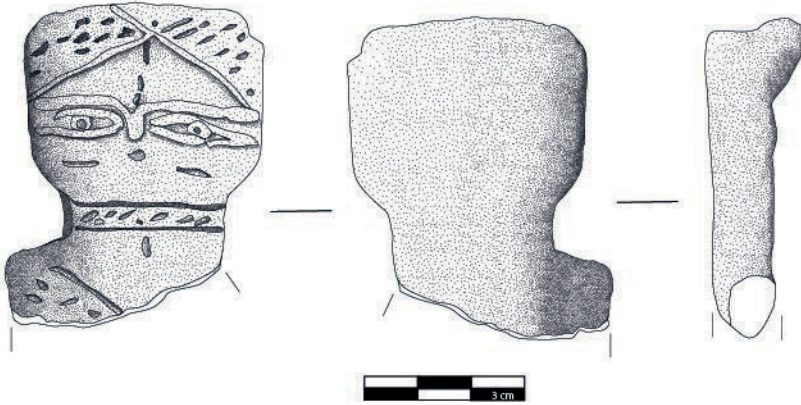
Kat. No:5

Buluntu yeri ve tarihi: 2015, bilinmiyor.

Ölçüler (cm): Mevcut uz.: 6.4; Gen.: 5 (baş); Cidar: 1.

Hamur rengi: Pembe (7,5 YR, 7/4).

Tanım: Baş ve boyun kısmı mevcuttur. Kaşlar ve gözler barbutin tekniğinde eklenmiş, yanaklardaki gamzeler kısa yatay bir çizgiyle, ağız nokta şeklinde kazıma tekniğinde belirginleştirilmiştir. Alnında alt alta üç nokta şeklinde yapılmış bir dövme yer almaktadır. Başında kazıma tekniğinde noktalarla bezeli bir başlık bulunmaktadır. Boynunda nokta ve kısa çizgilerle bezeli bir kolye veya elbise yakası yer almaktadır. Kıyafete ait detaylar göğüs kısmının sağ tarafında mevcuttur. Başının üzerindeki şapka öne ve yukarı doğru kıvrılmıştır.

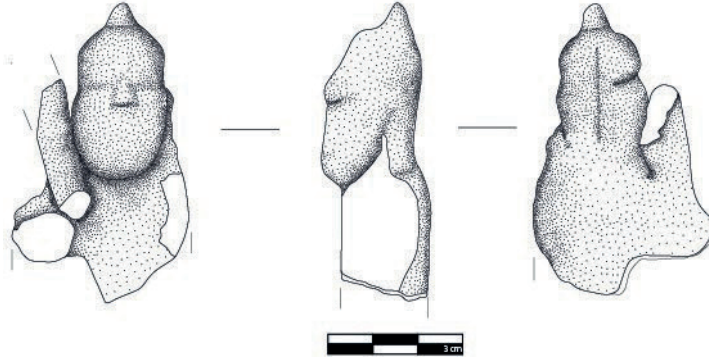
Kat. No: 6

Buluntu yeri ve tarihi: Harran Höyük, 8F/E6, 2014.

Ölçüler (cm): Mevcut uz.: 6.5; Gen.: 3.7; Cidar: 2.

Hamur rengi: Pembe (10 YR, 8/3).

Tanım: Başı ve gövdesinin bir kısmı mevcuttur. Sağ omzunda silah benzeri bir objeyi eliyle tuttuğu anlaşılmaktadır. Başında bir miğfer bulunmaktadır. Yüz hatları oldukça yüzeysel yapılan figürün bir askere ait olduğu anlaşılmaktadır. Firuze sırla sırlanmıştır.

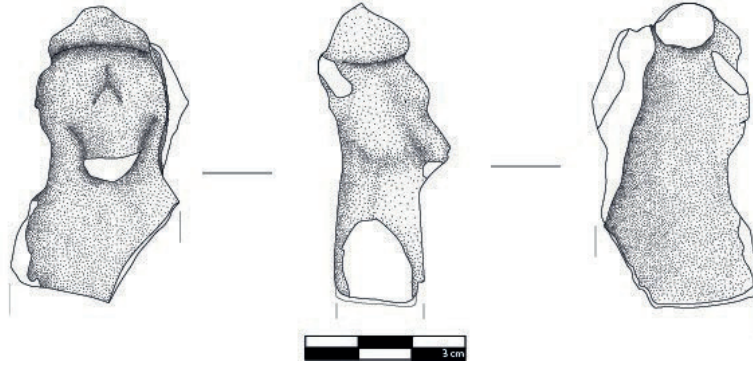
Kat. No: 7

Buluntu yeri ve tarihi: Harran İç Kale, 12j/4b, 2020.

Ölçüler (cm): Mevcut uz.: 4.2; Gen.: 1.3; Cidar: 1,1.

Hamur rengi: Pembe (10 YR, 8/3).

Tanım: Başı ve gövdesinin bir kısmı mevcuttur. Başında bir şapkası bulunmaktadır. Yüz hatları oldukça yüzeysel yapılan figürün gözleri çukurlaştırılmış, burnu ve çenesi sivriltilmiştir. Herhangi bir kaba veya başka bir objeye apliance edildiği arka yüzeyindeki kalıntıdan anlaşılmaktadır. Firuze sırla sırlanmıştır.

KAYNAKÇA

Abay, Eşref ve Dedeoğlu, Fulya (2012). “Beycesultan 2007-2010 Yılları Kazı Çalışmaları Raporu”, *Kazı Sonuçları Toplantısı 23-28 Mayıs 2011 Malatya (XXXIII/4)*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, s. 303-320,

Aslan, Ahmet (2021). “Harran Ulu (Firdevs) Camii'nin İnşa, Genişleme ve Yıkılış Süreci”, *Harran İlahiyat Dergisi* 46, s. 55-72.

Avcı, Necati (1995). “Harran'ın Yetiştirdiği Kadın ve Erkek Âlimler”, *Gevher Nesibe Sultan Anısına Düzenlenen Harran Üniversitesi'nin Bilimsel Temelleri, Harranlı Bilim Adamları Kongresi Tebliğleri*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, s. 107-148.

Ayhan, Gökben (2020). “Thyateira Hastane Höyüğü Kazısı'nın Türk Dönemi Pişmiş Toprak Hayvan Figürinleri”, *“Yekta Demiralp” Anısına Sanat Tarihi Yazıları*, İstanbul: Ege Yayınları, s. 45-59.

Aytaç, İsmail (2021). “Elazığ Coğrafyasında Oyun Kavramına Genel Bir Bakış ve Harput İç Kale Kazılarında Bulunan Oyuna Dair Küçük Buluntular”, *Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları XXIII*, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, s. 86-102.

Baş, Gülsen (2006). *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van.

Beksaç, A. Engin (1995). “Eyyubiler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 12, s. 31-33.

Bilgi, Hülya (2009). *Ateşin Oyunu Sadberk Hanım Müzesi ve Ömer M. Koç Koleksiyonlarından İznik Çini ve Seramikleri*, İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi Yayınları.

Bilici, Zeki Kenan (1983). “Anadolu Taş Tezyinatında Hayvan Üslubu: Erken Devir Örnekleri Üzerine Bir Deneme”, *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi* 3, s. 19-27.

Bloom, Jonathan M. (1975). *Raqqa Ceramics in the Freer Gallery of Art*, University of Michigan Unpublished Master's Thesis, Washington.

Bulut, Lale (1991). *Samsat İslami Devir Sırsız ve Tek Renk Sırlı Seramikleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Bulut, Lale (2000). “Anadolu Selçuklu Sanatında Maske Seklinde İnsan Bası Tasvirleri ve İkonografik Kaynağı Üzerinde Düşünceler”, *Sanat Tarihi Dergisi* 10, s. 21-41.

Canby, R. Stella., Beyazit, Deniz., Rugiadi, Martina ve Peacock, A. C. S (2016). “*Court and Cosmos*” *The Great Age of the Seljuqs*. New Haven ve Londra: Yale University Press.

Çetin, Bekir (2012). Harran'da Tunç Çağı Pişmiş Toprak İnsan Figürler, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Çetin, Bekir (2019). “1983-2011 Yılları Arasında Harran Höyük'te Bulunan Tunç Çağı Pişmiş Toprak İnsan Figürinleri”, *Harran ve Çevresi Arkeoloji*, Ed. M. Önal, S. İ. Mutlu, S. Mutlu, Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, s. 179-190.

Çokay Kepçe, Sedef ve Özden Gerçeker, Senem (2011). *Kilden suretler: Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonundan Antik Çağ Terrakotta Figurinleri*, İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi.

Demirci, İ. (2006). *2004-2005 Yılları Arasında İznik Roma Tiyatrosunda Ortaya Çıkarılan Erken Osmanlı Dönemi Milet İş Seramikler*, On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

Demirsar Arlı, V. Belgin (2011). “İznik Çini Fırınları Kazısı 2009 Yılı Çalışmaları”, *XXXII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 4, Ankara, s. 51-64.

Duggan, Terrance Michael Patrick (2012). “On the Tradition of Islamic Figural Sculpture to 1300”, *Mediterranean Journal of Humanities* 2/1 s. 61-86.

Ettinghausen, Richard (1971). “The Flowering of Seljuq Art”, *Metropolitan Museum Journal* 3/1970, s. 113-131.

Eravşar, Osman., Karpuz, Haşim., Dıvarcı, İbrahim., Kuş, Ahmet ve Şimşek, Feyzi (2014). “*Büyük Selçuklu Mirası*” *Müzeler*. İstanbul: Pasifik Ofset Ltd. Şti.

Erdal, Onurcan (2017). *Selçuklu Silisli Seramik Biblo Geleneğinin Sanatsal Tasarım Açısından Değerlendirilmesi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Erdal, Onurcan (2023). "Selçuklu Dönemi Figüratif Seramik Biblo Üretiminde Form ve Tasarım Özellikleri", *İdil* 107 s. 1021-1031.

Fehervari, Geza (1973). "Islamic Pottery" *A Comprehensive Study Based On The Barlow Collection*. London: Faber and Faber Limited.

Gibson, Melanie (2009). "The Enigmatic Figure: Ceramic Sculpture from Iran and Syria c. 1150-1250", *Transactions of the Oriental Ceramic Society* 73, s. 39-50.

Graves, Margeret S. (2010). *Worlds Writ Small Four Studies on Miniature Architectural Forms in The Medieval Middle East*, Vol. 1, Edinburg University Unpublished Doctoral Thesis, Edinburg.

Grube, J. Ernst (1994). "The Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art" *Cobalt and Lustre*, London: The Nour Foundation.

Gündüz, Şinasi (1995). "Ay Tanrısı Sin Şehri: Harran Tarihsel Bir Bakış", *Yeni Harran Çevresi* 3/ 9-10, s. 80-96.

Gündüz, Şinasi (2005). *Anadolu'da Paganizm Antik Dönemde Harran ve Urfa*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Higgins, Robert Alleyne (1969). *Catalogue of the Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities*, Vol. 1, London: British Museum.

Hodder, Ian (2006). "Figürinler hakkında düşünmek", *Tunç Çağı'nın Gizemli Kadınları*, Ed. Ş. Şentürk, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Insoll, Timothy (2017). "Miniature Possibilities? An Introduction to the Varied Dimensions of Figurine Research", *The Oxford handbook of prehistoric figurines*, Oxford, United Kingdom: Oxford University Press.

İskenderzade, Lale (2010). *Anadolu Selçuklu Saray Çinilerinde İnsan Figürü*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.

Kadoi, Yuka (2009). "Islamic Chinoiserie" *The Art of Mongol Iran*, Edinburg: Edinburg University Press Ltd.

Karamağaralı, Nakış (2007). "Ahlat Sırlı Seramikleri", *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, Ed. Gönül Öney ve Zehra Çobanlı, İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 135-156.

Karamağaralı, Nakış (2007). "Ahlat Sırlı Seramikleri", *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, Ed. Gönül Öney ve Zehra Çobanlı, İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, s. 135- 153.

Karamağaralı, Beyhan ve Yazar Turgay (2007). "Ani Kazısı Buluntuları", *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, Ed. Gönül Öney ve Zehra Çobanlı, İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 123-131.

Karasu, Yunus Emre (2023). "Seramik Sanatının Topluma Yansıması: Karacahisar Kalesi Oyuncak Buluntuları", *Höyük* 11, s. 177-195.

Lloyd, Seton ve Brice, William (1951). "Harran", *Anatolian Studies* 1, s. 77-111.

Merker, Gloria S. (2000). *The sanctuary of Demeter and Kore: Terracotta figurines of the Classical, Hellenistic, and Roman periods*, Princeton, N. J: American School of Classical Studies at Athens.

- Mutlu, S. İrem (2019). “2014-2018 Yılları Arasında Harran Höyük Kazısı’nda Bulunan Erken ve Orta Tunç Çağı Pişmiş Toprak Figürinleri”, *Harran ve Çevresi Arkeoloji*, Ed. M. Önal, S. i. Mutlu, S. Mutlu, Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, s. 191-209.
- Niemann, Helmut ve Onur, Bekir (2019). “Oyuncağın Gelişim Tarihi”, *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)* 24 (1), s. 55-61.
- Onur, Bekir (2010). *Oyuncaklı Dünya*, 3. Baskı, Ankara: İmge Yayınevi.
- Önal, Mehmet (2019a). “Çarşı Hamamı”, *Harran ve Çevresi Arkeoloji*, Ed. M. Önal, İ. Mutlu, S. Mutlu, Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, s. 325-360.
- Önal, Mehmet (2019b). “Doğu Çarşısı”, *Harran ve Çevresi Arkeoloji*, Ed. M. Önal, S. İ. Mutlu, S. Mutlu, Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, s. 299-324.
- Önal, Mehmet (2023). “Harran Kazıları ve Geleceğe Kısa Bir Bakış”, *Cumhuriyetin Birinci Yüzyılında Anadolu’da Türk Dönemi Arkeoloji Çalışmaları*, Ed. H. Ürer, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, s. 249-279.
- Önal, Mehmet ve Ölçer, Sevcan (2023). “Research on the History, Function and Architectural Features of the Harran Saqiya”, *Adalya* 26, s. 265-88.
- Öney, Gönül (1969-70). “Sun and Moon Rosettes in the Shape of Human Heads in Anatolian Selçuk Architecture”, *Anatolica* 3, s. 195-203.
- Öney, Gönül (1970). “Anadolu Selçuklularında Heykel, Figürlü Kabartma ve Kaynakları Hakkında Notlar”, *Selçuklu Sanatı Araştırmaları* 1, s. 187-191.
- Ölçer, Sevcan (2019). “Harran Kazısında Ortaya Çıkarılan (2014-2017) İslami Dönem Seramiklerinin Ön Değerlendirmesi”, *Harran ve Çevresi Arkeoloji*, Ed. M. Önal, S. İ. Mutlu, S. Mutlu, Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, s. 419-436.
- Ölçer, Sevcan (2020). “Harran Örnekleri Işığında Sıralı Tekniğinde Rakka Seramikleri”, *Sanat Tarihi Dergisi* 29 (2), s. 831-859.
- Ölçer, Sevcan (2021). “Harran Kazılarında Bulunmuş 12. ve 13. Yüzyıl Seramiklerinden Örnekler”, *Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları XXIII*, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, s.450-463.
- Ölçer, Sevcan (2022). *Harran Orta Çağ İslami Dönem Seramikleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özfirat, Aynur (2005). *Eski Çağda Harran*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özgüç, Tahsin (1943). “Öntarihte Anadolu İdollerinin Anlamı”, *A. Ü. D. T. C. Fakültesi Dergisi* 2 (1), s. 65-72.
- Özkul Fındık, Nursen (2014). “Anadolu Arkeolojisinde Bazı Seramik Oyuncaklar (XII-XV. Yüzyıllar)”, *Milli Folklor Dergisi* 101, s. 252-264.
- Pektaş, Kadir (2019). “Beçin Kalesi 2016 Yılı Kazısı ve Buluntuları Üzerine”, *Akdeniz Sanat* 13, Özel Ek Sayı, s. 501-510.
- Prag, K. (1970). “The 1959 Deep Sounding At Harran In Turkey”, *Levant* 2, s. 63-94.
- Rogers, J. M. (2010). *The Art of Islam” Masterpieces from The Khalili Collection*. London: Thames and Hudson Ltd.

Rice, D. S. (1957). *From Sin to Saladin: Excavations in Harran's Great Mosque, With New Light on the Babylonian King Nabonidus and His 104-Years-Old Mother*. The Illustrated. London News, September 21.

Sachau, Eduard. (1883). *Reise Syrien Und Mesopotamien*. Leipzig: F. A. Brockhaus.

Sayın Alsan, Şenay (2019). “İslamiyet’te Tasvir Yasağı ve Türk Mimari Süsleme Sanatında İnsan Figürünün Kullanımı”, *The Journal Of Social Science* 3 (5), s. 285-313.

Saz, Süleyman (2021). “Anadolu’da Türk Sanat ve Mimarisinde Rehberlerin Karşılaştıkları Hayvan Figürleri ve Mitolojik Arka Planı”, *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi* 6 (1), s. 29-46.

Şeşen, Ramazan (1996). *Harran Tarihi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Tunçel, Gül (2002). “XII-XIV. Yüzyıl Artuklu Kabartma Desenli Sırsız Seramikleri”, *Türkler*; Cilt 8, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Yalman, Bedri (2005). “2002 Yılı İznik Tiyatro Kazısı”, *XXV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 2, Ankara, s. 391-402.

Yardımcı, Nurettin (2007). *Mezopotamya’ya Açılan Kapı Harran*, İstanbul: Ege Yayınları.

Yılmaz, Gülgün (2016). “Ayasuluk Seramiklerinden Örneklerde Orta Asya Türk Sanatından Etkiler”, *Sakarya Üniversitesi XX. Uluslararası Orta Çağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (2-5 Kasım 2016)*, Cilt 1, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, s. 358-368.

Yılmaz, Gülgün (2017). “Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazılarında Bulunan Pişmiş Toprak Hayvan Heykelcikleri”, *Uluslararası Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 22-25 Ekim 2014 Aydın (XVIII)*, Aydın: Efeler Belediyesi Kültür Yayınları, s. 687-696.

Yılmazyaşar, Hasan, Karasu, Yunus Emre ve Özkul Fındık, Nurşen (2023). *Bizans’tan Osmanlı’ya Karacahisar Kalesi Seramikleri (2019-2022)*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Watson, Oliver (1985). *Persian Lustre Ware*, London: Faber and Faber Ltd.

Watson, Oliver (2004). “*Ceramics from Islamic Lands*” *Kuwait National Museum The Al-Sabah Collection*, London: Thames and Hudson Ltd.

